

СЫЧЁВ С. А., ЮХНО А. А. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА РУКОВОДИТЕЛЯ ОРГАНА ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Осуществлен анализ правового статуса руководителя органа досудебного расследования согласно новому УПК Украины, в частности, специфика его организационных и контрольных функций в сравнении с УПК 1960 года.

Ключевые слова: процессуальный статус, руководитель органа досудебного расследования, функции, Уголовный процессуальный кодекс, досудебное расследование, руководство досудебным следствием.

SYCHOV S. O., YUKHNO O. O. SOME ASPECTS OF THE LEGAL STATUS OF THE HEAD OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION AGENCY UNDER IMPLEMENTATION OF THE CRIMINAL PROCEDURAL CODE OF UKRAINE

Analysis of the legal status of the head of the pre-trial investigation agency according to the new Criminal Procedural Code of Ukraine is realized in the article. In particular, the specifics of its organizational and supervisory functions in comparison with the Criminal Procedural Code of 1960 are analyzed. Research of the nature of the legal status, its characteristics, kinds is conducted. The authors studied scientists' point of view on conceptual apparatus of the head of the pre-trial investigation agency, its functions, which are changed in the new Criminal Procedural Code of Ukraine. Scientific researches of both Russian and Ukrainian scientists and lawyers are analyzed. Imperfection of legislative assignment of the legal status of the head of the pre-trial investigation agency to the actual amount of administrative work is established. Such an imperfection also concerns to the direct participation in timely registration of statements and reports about commitment of criminal offences in the Integrated Register of pre-trial investigations, giving qualification to offences, monitoring the timely announcement a person as a suspect, election of preventive punishment for him, control over terms of investigation, etc. Managing problems of the head of the pre-trial investigation agency are researched. These problems apparently are not related to criminal proceeding, but significantly affecting the organization of the investigative unit's activity in effective fulfilling the main tasks of the criminal proceedings, especially personnel, social, educational work with subordinates, etc. According to the results of the research, and issues stated there some propositions on improving the current legislation and normative and legal acts, functions, rights and duties of such category of leaders are presented.

Keywords: procedural status, the head of the pre-trial investigation agency, functions, Criminal Procedural Code, pre-trial investigation, pre-trial investigation's administration.

УДК 341.4

Ю. М. ЧОРНОУС,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕССУАЛЬНИХ ДІЙ У МЕЖАХ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Розглянуто особливості застосування тактичних прийомів під час проведення процесуальних дій у межах міжнародної правової допомоги, відповідні критерії допустимості тактичних прийомів; проведено порівняння із законодавством та слідчою практикою іноземних держав.

Ключові слова: тактичні прийоми, процесуальні дії, міжнародна правова допомога.

Термін «тактика» (гр. *taktica* – майстерність побудови війська) запозичений із військової сфери, де тактику визначають як складову частину воєнного мистецтва, включаючи теорію і практику підготовки та ведення бою; способи

та прийоми, обрані для ведення бою [1, с. 497]. Взагалі тлумачення терміна «тактика» пов'язано із багатьма сферами суспільного життя, й нерідко контекст дає можливість зрозуміти зміст тактики.

Як підгалузі криміналістичної тактики, зазначає В. Ю. Шепітько, слід виділяти слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності, тактику злочинної діяльності [2, с. 734].

За таких умов криміналістична тактика – найширше поняття, що охоплює її різні підгалузі, об'єднані спільною сферою застосування – діяльністю з розслідування злочинів.

Тактичний прийом є однією з основних категорій криміналістичної тактики, однак вчені по-різному тлумачать його поняття. Так, на думку О. М. Васильєва, тактичний прийом – це рекомендація, розроблена на основі спеціальних наук, а також узагальнення слідчої практики для застосування у розслідуванні [3, с. 4]. Інші науковці відносять до тактичних прийомів дії, які, наприклад, стосуються ознайомлення обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи, виділяють групи «умовних» тактичних прийомів [4, с. 127–130].

Вважаємо, що у наведеному випадку мова йде, імовірно, про технологію проведення відповідних дій, адже тактичні прийоми, як зазначає В. Ю. Шепітько, ґрунтуються на безпосередньому чи опосередкованому психологічному механізмі їх реалізації [5, с. 11], а якщо він відсутній, процес провадження відповідної дії набуває технологічного характеру. До того ж, на думку Є. П. Іщенка, саме кримінально-процесуальні, організаційно-тактичні, психологічні особливості кожної слідчої дії дозволяють визначити, з тактичного чи технологічного аспекту її досліджувати [6, с. 128].

Слід навести висновок В. Ю. Шепітька про те, що тактичний прийом – це спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретного завдання, заснований на психологічному механізмі її реалізації, що є найбільш раціональним і ефективним у певних ситуаціях [7, с. 23].

Слідча практика свідчить, що одиничні тактичні прийоми неефективні у більшості випадків, адже вони досягають мети лише тоді, коли реалізуються у сукупності з іншими тактико-криміналістичними засобами. Дослідження питань системного використання тактико-криміналістичних засобів є актуальним напрямом, що обумовлений потребами практики.

Щодо узгодженої сукупності тактичних прийомів, які застосовуються під час розслідування злочинів, у літературі мова йде переважно про такі поняття, як «тактична комбінація» і «тактична операція».

Тактичні комбінації проводяться з метою вирішення конкретного тактичного завдання, охоплюються єдиним тактичним рішенням, являють собою впорядковану сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених прийомів, поєднаних цільовою направленістю у процесі їх реалізації в межах провадження окремої процесуальної, слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової) дії.

За результатами досліджень В. М. Шевчука, тактична операція у досудовому розслідуванні – це криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, обумовлених слідчою ситуацією і пов'язаних із вирішенням окремого тактичного завдання [8, с. 123].

Тактичні операції за своїм характером і організацією можуть бути досить різноманітними за комплексом застосовуваних заходів. Разом з тим вони об'єднані загальною метою – найефективнішим і найшвидшим вирішенням тактичного завдання, що виникає на певному етапі розслідування злочинів [9, с. 142, 143]. Послідовність дій та заходів, а також зміст кожної тактичної операції визначається її спрямуванням, а також наявною у слідчого інформацією про злочин та про осіб, які його вчинили. Тому тактична операція не є простим об'єднанням групи дій та заходів, а завжди є цільовою їх організацією, встановленням чіткого взаємозв'язку між окремими діями та заходами [10, с. 120, 121]. Зокрема, В. О. Коновалова зазначає, що розробка тактичних операцій як наукової концепції стала своєрідним мостом, що об'єднує тактику і методику розслідування та збагачує останню новими тактичними прийомами не окремих процесуальних дій, а розслідування в цілому [11, с. 348].

Як зазначалося, ключове значення серед тактико-криміналістичних засобів мають тактичні прийоми. Теоретичні дослідження тактичних прийомів характерні для вітчизняної криміналістики та наукових робіт пострадянських держав (держав СНД). Такі дослідження притаманні й східноєвропейським державам, де у створенні криміналістичних установ основне місце займала допомога радянських криміналістів [12, с. 19].

Однак це не означає, що в інших державах, зокрема державах далекого зарубіжжя, де криміналістика характеризується майже повною

відсутністю робіт, присвячених дослідженню її методологічних і теоретичних основ [13, с. 11], проведення процесуальних дій позбавлено тактичного змісту. Якщо проведення процесуальної дії пов'язане із вибором найдоцільнішої лінії поведінки, ґрунтується на психологічному механізмі реалізації [5, с. 11], то проведення процесуальної дії набуває тактичного змісту, пов'язане із застосуванням тактичних прийомів.

Умовою застосування тактичного прийому є дотримання вимог допустимості. Вивчення наукових праць дає підстави для висновку, що критеріями допустимості тактичних прийомів є:

– законність, зміст якої полягає у відповідності тактичного прийому кримінальному процесуальному законодавству, та навіть більше, – букві й духу закону;

– наукова обґрунтованість, що обумовлена джерелом походження тактичного прийому; відповідність сучасному стану науки і техніки; можливість наукового передбачення результатів застосування прийому і визначення ступеня точності цих результатів; створення умов, що гарантують дотримання умов законності та етичності прийомів;

– пізнавальна цінність, що спрямовується на з'ясування обставин розслідуваного кримінального правопорушення;

– етичність, зміст якої полягає в тому, що тактичні прийоми не повинні принижувати честь і гідність осіб, залучених до розслідування; впливати на позицію невинуватого, сприяючи визнанню ним неіснуючої вини; виправдовувати вчинення кримінального правопорушення; сприяти обмові невинуватих; ґрунтуватися на необізнаності осіб у питаннях законодавства; сприяти розвитку в осіб низинних спонукань і почуттів, даванню ними неправдивих показань, вчиненню інших аморальних вчинків; ґрунтуватися на повідомленні слідчому завідомо неправдивих відомостей; підривати авторитет правоохоронних органів;

– вибірковість, що полягає у спрямованості впливу лише на окремих осіб і нейтральності відносно інших; можливості вирішувати певне тактичне завдання відповідно до ситуації.

Як зазначає В. Ю. Шепітько, нормами, що визначають загальні принципи допустимості застосування тактичних прийомів, є: по-перше, норми, що виражають вимоги повноти, всебічності, об'єктивності, швидкості й активності розслідування; по-друге, норми, що забезпечують права громадян, дотримання яких під час розслідування гарантується законом; по-третє, норми, що вказують на межі доказуван-

ня як фактичні межі застосування криміналістичних прийомів [7, с. 24, 25].

Розглянемо окремі критерії допустимості та особливості реалізації тактичних прийомів під час проведення процесуальних дій у межах міжнародної правової допомоги. Важливим питанням є з'ясування відповідності тактичних прийомів критерію законності – як у вітчизняному кримінальному провадженні, так і за умов міжнародного співробітництва, зокрема в аспекті дотримання прав і свобод людини.

Влучним є зауваження, що права людини з позицій міжнародного права – це права, що характеризують правові положення у будь-якому сучасному суспільстві, але мають різні можливості для їх забезпечення. Слід зазначити, що держави мають практично однакові погляди на те, які права повинні бути надані та гарантовані індивідам і закріплені в національних законодавствах. Однак реальне забезпечення цих прав може бути різним [14, с. 37].

З цього приводу актуальною й у наш час є репліка відомого юриста А. Ф. Коні: «Які б гарні не були правила діяльності, вони можуть загубити свою силу і значення у недосвідчених, грубих або несумлінних руках» [15, с. 34].

На жаль, частина «рук» є справді несумлінною, адже кількість скарг до Європейського суду з прав людини щодо незаконних дій правоохоронних органів під час розслідування злочинів постійно зростає. Мова йде про катування людей, нелюдські умови тримання під вартою, затягування строків розслідування тощо.

Дотримання прав і свобод людини у кримінальному провадженні перебуває під прискіпливою увагою держав, зокрема дипломатичних представництв та консульських установ держав, громадяни котрих до нього залучаються. Вказане знаходить вираз у повідомленні зазначених вище установ про факти затримання, тримання під вартою громадян їхніх держав, застосуванні заходів з їх правового захисту.

Щоправда, незважаючи на дотримання міжнародних стандартів, сутність діяльності з розслідування, особливості реалізації відповідних заходів у різних державах можуть відрізнятися, що знаходить вираз у застосовуваних тактичних прийомах.

Так, у Великобританії законодавство передбачає, що після того, як підозрюваному було пред'явлено обвинувачення, йому не можна ставити додаткові питання стосовно злочину, у вчиненні якого він був обвинувачений, крім крайніх випадків виникнення такої необхідності, а саме з метою попередження нанесення

шкоди іншій людині чи громадськості; з'ясування двозначності попередньої відповіді чи вислову; в інтересах судочинства, щоб дозволити обвинуваченому ознайомитися з інформацією про злочин, котра стала відома вже після пред'явлення обвинувачення [16, р. 17].

Одним із прийомів, що використовується у практичній діяльності поліції США, є перебільшення вини злочинця, що полягає у заяві про підозру у вчиненні більш тяжкого злочину, щоб він швидше зізнався у вчиненні менш тяжкого свого [17, с. 22]. У вітчизняному кримінальному провадженні такий прийом недопустимий, через те що він являє собою відкритий тиск, пов'язаний із обманом [18, с. 120].

Постає питання: як за умови необхідності проведення процесуальних дій у межах міжнародної правової допомоги забезпечити застосування компетентними органами запитуваної держави допустимих тактичних прийомів, не порушивши вимоги кримінального процесуального законодавства України?

Передбачити всі можливі проблемні ситуації за умови міжнародного співробітництва з різними іноземними державами неможливо. Тому вихід вбачається один – надання запитуваної іноземній державі всієї необхідної інформації, що регламентує проведення відповідної процесуальної дії, спрямована на забезпечення прав і свобод її учасників, доказове значення отриманих результатів, й висловлення прохання щодо доцільності дотримання вказаних положень. Мова йде про надання інформації про законодавство, а також, за потреби, інформації, що стосується практики його застосування (постанови Верховного Суду України, тлумачення Конституційного Суду України), криміналістичних рекомендацій, які деталізують законодавчі положення.

У статті 552 КПК України, що регламентує зміст і форму запиту про надання міжнародної правової допомоги, безпосередньо не вказується про необхідність надання такої розгорнутої інформації. Однак емпіричні дослідження демонструють, що надання якомога повнішої інформації про законодавство, запитувані процесуальні дії є поширеною і позитивною практикою.

Тобто за змістом запиту про надання міжнародної правової допомоги (шляхом складення відповідного додатка), виходячи зі слідчої ситуації, доцільно вказувати такі відомості про законодавство України і практику його застосування:

1) міжнародні договори України, що є підставою для співробітництва, положення яких слід врахувати запитуваною стороною під час виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги;

2) норми КК України, які визначають караність діяння;

3) положення Конституції України, КПК України та, за необхідності, інших законів України, підзаконних нормативно-правових актів, що визначають основні права і свободи людини, процесуальний статус відповідних учасників кримінального провадження;

4) норми КПК України, що визначають порядок підготовки, проведення та фіксації ходу і результатів процесуальної дії; умови, за яких отримані дані будуть залучені як процесуальні джерела доказів;

5) рішення Конституційного Суду України, постанови Верховного Суду України, рішення Європейського суду з прав людини, які роз'яснюють законодавчі положення та практику їх застосування.

Таку інформацію доцільно наводити саме у додатку до запиту про надання міжнародної правової допомоги, адже вона доповнює його зміст і, як правило, має значний обсяг. Хоча законодавчо зміст і форма такого додатка не визначені, однак вони використовуються у практичній діяльності, забезпечують обмін інформацією. З даного приводу вважаємо доцільним доповнити ст. 552 КПК України, що регламентує зміст і форму запиту про міжнародну правову допомогу, положенням: «за необхідності запит про міжнародну правову допомогу може бути доповнений додатками, що містять додаткові дані, документи й сприятимуть його виконанню».

Крім того, до запиту про надання міжнародної правової допомоги можна додавати й іншу криміналістичну інформацію, що спрямована на забезпечення ефективного проведення процесуальної дії. Виходячи з обставин розслідуваного злочину, мова йде про:

– висновок компетентних органів України про громадянство особи згідно із Законом України «Про громадянство України»;

– опис зовнішності майбутнього учасника процесуальної дії, його фотокартку, характеризуючи відомості;

– опис зовнішності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, її фотокартку, дактилокарту, дані ДНК-профілю;

– характеристику організованого злочинного угруповання, сферу його злочинної діяльно-

сті, учасників, міжнародні зв'язки, способи вчинення та приховання злочинів;

– фотографії осіб, які доцільно використати з метою ефективного проведення процесуальних дій. Якщо мова йде про пред'явлення для впізнання, компетентний орган запитуючої держави надає фотографії особи, щодо якої проводиться впізнання, фотографії статистів, у додатку наводяться відповідні пояснення щодо змісту дій та осіб, які зображені на фотографіях;

– фрагменти показань інших осіб, речові докази, дані про результати експертних досліджень;

– відомості про збитки, спричинені в результаті вчинення злочину, пред'явлений цивільний позов у кримінальному провадженні та ін.

Ефективне проведення процесуальних дій тісно пов'язане з вирішенням низки організаційних завдань, наприклад: забезпечення явки учасників процесуальної дії; керівництво учасниками, надання їм допомоги у реалізації поставлених завдань; застосування технічних засобів. Вказані та інші заходи можна віднести до організаційних.

Співвідношення організаційних і тактичних аспектів у структурі процесуальної дії полягає в їх частковому суміщенні, оскільки порядок із застосуванням власне організаційних заходів і тактичних прийомів існує ряд заходів спільного організаційно-тактичного характеру, які однаковою мірою можуть відноситися як до тактики процесуальних дій, так і до організації їх проведення [13, с. 299].

Список використаних джерел

1. Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / за ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 560 с.
2. Шепітько В. Ю. Розвиток наукових уявлень про криміналістичну тактику / В. Ю. Шепітько // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 23 (33–34). – С. 732–739.
3. Васильєв А. Н. Тактика отдельных следственных действий / Васильєв А. Н. – М. : Юрид. лит., 1981. – 112 с.
4. Скригонюк М. І. Криміналістика : [підручник] / Скригонюк М. І. – К. : Атіка, 2005. – 496 с.
5. Шепітько В. Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Шепітько Валерій Юрійович. – Х., 1996. – 30 с.
6. Ищенко Е. П. Криминалистическая тактика: направления совершенствования / Е. П. Ищенко // Актуальні проблеми сучасної криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Сімферополь – Алушта, 19–21 верес. 2002 р.) : [у 2 ч.]. – Сімф. : Доля, 2002. – Ч. 1. – С. 125–130.
7. Шепітько В. Ю. Теория криминалистической тактики : [монографія] / Шепітько В. Ю. – Харьков : Гриф, 2002. – 349 с.
8. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : [монографія] / В. М. Шевчук. – Х. : Апостіль, 2013. – 440 с.
9. Коновалова В. Е. Версия : концепция и функции в судопроизводстве / Коновалова В. Е. – Х. : Консум, 2001. – 176 с.
10. Лисенко В. Теоретичні основи тактичних операцій та їх проведення на початковому етапі розслідування податкових злочинів / В. Лисенко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С. 120–124.
11. Коновалова В. Е. Генезис криминалистической тактики / В. Е. Коновалова // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 листоп. 2010 р.) / Нац. юрид. акад.

України ім. Я. Мудрого ; Ін-т вивчення проблем злочинності Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2010. – С. 347–350.

12. Постика И. В. Основные проблемы криминалистической науки, раскрытия и расследования преступлений в восточноевропейских странах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза» / Постика Игорь Владимирович. – М., 1991. – 42 с.

13. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : [монографія] / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Черноус. – К. : Нічлава, 2005. – 446 с.

14. Бессарабов В. Г. Европейские стандарты прав и свобод человека и гражданина в российском уголовном процессе / Бессарабов В. Г., Быкова Е. В., Курочкина Л. А. – М. : Юрлитинформ, 2005. – 232 с.

15. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (Общие черты судебной этики) / А. Ф. Кони // Кони А. Ф. Собрание сочинений : [в 8 т.]. – М. : Юрид. лит. – Т. 4. – 1967. – С. 33–69.

16. Hungerford-Welch P. Criminal Litigations and Sentencing / Peter Hungerford-Welch. – 4th ed. – London ; Sydney : Cavendish Publishing Limited, 1998. – 753 p.

17. Бахін В. П. Поліцейський допит у США (поради допитуючому) : [навч. посіб.] / Бахін В. П., Весельський В. К., Маліков Т. С. ; НАВСУ. – К. : Правник, 1997. – 32 с.

18. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : [посібник] / В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацішин, А. В. Старушкевич. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 148 с.

19. Смирнов Г. К. Методика расследования торговли людьми: проблемы теории и практики / Смирнов Г. К. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 264 с.

Надійшла до редколегії 17.06.2013

ЧЕРНОУС Ю. Н. ТАКТИЧЕСКИЕ ПРИЁМЫ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ

Рассмотрены особенности применения тактических приемов при проведении процессуальных действий в рамках международной правовой помощи, соответствующие критерии допустимости тактических приемов; проведено сравнение с законодательством и следственной практикой иностранных государств.

Ключевые слова: тактические приемы, процессуальные действия, международная правовая помощь.

CHORNOUS Y. M. TACTICS DURING THE PROCEEDINGS IN THE INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE

This article discusses the features of tactics during the proceedings in the international legal assistance, the relevant criteria of acceptability of tactics, a comparison of the law and investigative practices of foreign countries. Attention is paid to the legality of tactics – both in domestic criminal proceedings, and by the international cooperation.

The legality of tactics in the conditions of international legal assistance helps provide the requested foreign state within the meaning of the relevant request of providing the necessary information governing the conduct of proceedings aimed at ensuring the rights and freedoms of its members probative value of the results, and express request for appropriate compliance these provisions. This information primarily applies to provisions of the law, its application, forensic guidelines that detail the legal provisions. Also, the request for international legal assistance can be added on the nationality of information according to Law of Ukraine "On Citizenship of Ukraine"; description of the future website of proceedings, his vehicle, describing the data, description of the person suspected of a crime, his vehicle, daktilokarty given DNA characteristic of an organized criminal group, the scope of his criminal activities, participants, international relations, ways to commit and conceal crimes, pictures of persons should be used for the effective conduct of the proceedings; fragments testimony of others, evidence, data the results of expert studies, information about the damages caused by the crime, brought a civil action in the criminal proceedings and so on. Presents information should be presented in addition to a request for international legal assistance, as it complements its contents and usually has a significant amount. On this occasion should complement the corresponding provisions of Art. 552 Code of Ukraine, which regulates the content and form of a request for international legal assistance.

Keywords: tactic proceedings, international legal assistance.